

**Οι προεπαναστατικές και πρώτες επαναστατικές ενέργειες
το Μάρτιο του 1821
στην επαρχία Καλαβρύτων**

Του Ανδρέα Παπαγεωργίου

Η μελέτη και καταγραφή των προεπαναστατικών και πρώτων επαναστατικών πράξεων φωτίζει σε μεγάλο βαθμό τις συνθήκες κάτω από τις οποίες εξεράγη η ελληνική επανάσταση - και για τούτο συμβάλλει στην κατανόηση και στην ερμηνεία της. Παράλληλα συνδέει τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα των Ελλήνων με περιοχές, πρόσωπα, περιστάσεις, που επέδρασαν ή συνετέλεσαν ενεργά στην εκδήλωση και εξέλιξή του. Διαπιστώνουμε, ωστόσο, ότι οι σχετικές με την έκρηξη του αγώνα πληροφορίες που αντλούμε από τα έγγραφα της Ελληνικής Επανάστασης και τα Απομνημονεύματα των αγωνιστών είναι αρκετά συγκεχυμένες και συσκοτίζονται ακόμη περισσότερο από τους θρύλους που αναπτύχθηκαν αργότερα, καθώς και από τις τοπικές ή ατομικές φιλοδοξίες, οι οποίες ανέκυψαν εξαιτίας της διεκδίκησης της τιμής αυτής. Οι παραπάνω παράγοντες καθιστούν την προσέγγιση και μελέτη της ιστορικής στιγμής ιδιαίτερα κρίσιμη και την εξαγωγή συμπερασμάτων εξαιρετικά επισφαλή. Σαφής πρόθεση του γράφοντος δεν είναι να αποδώσει το πρωτείο ως προς την έναρξη του εθνικού απελευθερωτικού αγώνα των Ελλήνων - το οποίο διεκδικούν άλλωστε πολλές περιοχές της Ελλάδας και ιδίως της Πελοποννήσου - αλλά να προσδιορίσει απαθώς τους παράγοντες που επέδρασαν, ίσως καθοριστικά, στην εκδήλωσή του.

Η περιοχή στην οποία θα εστιάσουμε την προσοχή μας είναι η επαρχία Καλαβρύτων, τόσο για τις περιορισμένες ανάγκες του παρόντος άρθρου, όσο και διότι κατά γενική παραδοχή σ' αυτήν εκδηλώθηκαν φαινόμενα που προώθησαν αποφασιστικά και επιτάχυναν τις εξελίξεις. Εξάλλου, η προσέγγιση και η έκθεση της ιστορικής αλήθειας αποτελεί επιπρόσθετα και ένα φόρο τιμής προς εκείνους οι οποίοι «κατά τας δυσμάς του βίου τους» κατέληξαν «πένητες και ανεπιτήδευτοι», έχοντας δαπανήσει όλα τα περιουσιακά τους στοιχεία και έχοντας αναλώσει όλες τις σωματικές και ψυχικές τους δυνάμεις στον απελευθερωτικό αγώνα.

Η περίφημη μυστική συνέλευση που πραγματοποιήθηκε στη Βοστίτσα (26-29 Ιαν. 1821) - είτε στη Μονή Ταξιαρχών είτε στην οικία

του Ανδρέα Λόντου και με πρόσχημα το διακανονισμό μοναστηριακής διαφοράς - υπήρξε ως προς τη λήψη τελικής απόφασης ατελέσφορη. Σ' αυτήν, εκτός από τα μέλη της Εφορίας Πελοποννήσου, είναι γνωστό πως έλαβαν μέρος οι προεστοί Ανδρέας Ζαΐμης, Ασημάκης Φωτήλας, Πανάγος Δεληγιάννης, Ιωάννης Παπαδόπουλος ή Μουρτογιάννης, Σωτ. Θεοχαρόπουλος, Ανδρέας Λόντος, Δημ. Μελετόπουλος, Σωτήρης Ιωάννου κ.α., οι ανώτεροι κληρικοί Παλαιών Πατρών Γερμανός, Κερνίτσης Προκόπιος, Χριστιανουπόλεως Γερμανός και ο Πρωτοσύγκελος Αμβρόσιος Φραντζής. Στη Βοστίτσα έγιναν συνολικά πέντε συνεδριάσεις. Σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές και τις αφηγήσεις αγωνιστών, κατά την πρώτη από αυτές ο Γρηγόριος Δικαίος (ο ενθουσιώδης Παπαφλέσσας, που είχε φτάσει στην Πελοπόννησο τον Δεκ. του 1820 με την ιδιότητα του έξαρχου του Πατριαρχείου, στην πραγματικότητα όμως ως πρόδρομος του Υψηλάντη) ανέπτυξε τις πεποιθήσεις του και παρουσίασε τις έγγραφες οδηγίες του Υψηλάντη. Κατά τη δεύτερη συζητήθηκαν οι θέσεις - προτάσεις του Παπαφλέσσα, οι οποίες όμως κρίθηκε ότι δεν ήταν άξιες προσοχής, ως αβάσιμες και στερούμενες θετικών αποδείξεων. Κατά την τρίτη συζητήθηκαν λεπτομερώς οι γραπτές παραινέσεις του Υψηλάντη και, μολονότι αναγνωρίστηκε ο πατριωτισμός του, θεωρήθηκε ότι παραγνώριζαν την κατάσταση στην οποία βρίσκονταν οι Έλληνες, τους οποίους καλούσε να αποδυθούν σε αγώνα ζωής ή θανάτου. Έτσι, παρά τις προσπάθειες του Παπαφλέσσα να σχηματιστεί η αντίληψη ότι οι προτροπές του Υψηλάντη ανταποκρίνονταν προς τις οδηγίες και τις θελήσεις του ίδιου του αυτοκράτορα της Ρωσίας, η συνέλευση διαμόρφωσε τελικά τη γνώμη ότι η εξέγερση κάτω από τις παρούσες συνθήκες θα οδηγούσε σε βέβαιο και πλήρη αφανισμό της ελληνικής φυλής. Κατά την τέταρτη συνεδρίαση, ερήμην του Γρηγορίου Δικαίου, τα μέλη της συνέλευσης αποφάσισαν να ζητήσουν από τον Ιωάννη Καποδίστρια πληροφορίες και διευκρινήσεις σχετικά με τις προθέσεις της Ρωσικής κυβέρνησης. Κατά την πέμπτη συνεδρίαση ορίστηκε ως ημέρα της εξέγερσης η 25^η Μαρτίου - υπό την προϋπόθεση βέβαια ότι οι απαντήσεις εκ μέρους του θα ήταν ικανοποιητικές - ή η 23^η Απριλίου ή, ως έσχατο χρονικό όριο, η 21^η Μαΐου. Επίσης, συμφώνησαν να αποφύγουν να υπακούσουν σε ενδεχόμενη τουρκική πρόσκλησή τους στην Τριπολιτσά και με διάφορες προφάσεις να παραμείνουν κρυμμένοι στις επαρχίες τους. Έτσι, καθώς η πλειοψηφία των συνέδρων θεώρησε ότι οι περιστάσεις δεν ήταν ακόμη κατάλληλες, μετά από φιλονικίες και αντιγνωμίες λύθηκε η σύσκεψη με την απόφαση να αναβληθεί η επανάσταση και να ανασταλεί προς το παρόν κάθε επαναστατική δράση, έως ότου φθάσει ο «προσδωκόμενος», δηλ. ο Αλ.Υψηλάντης, και μόνον τότε να κινηθεί η Πελοπόννησος κάτω από τις οδηγίες του, αφού προηγουμένως σηκώσουν τα όπλα και οι υπόλοιπες περιοχές της Ελλάδας. Σαφής πρόθεση, λοιπόν, της συνόδου

της Βοστίτσας φαίνεται πως ήταν να μην ξεκινήσει άμεσα ο αγώνας και να επαναστατήσει η Πελοπόννησος μόνο στα πλαίσια ενός γενικότερου ξεσηκωμού.

Αρχές Μαρτίου η τουρκική διοίκηση, θορυβημένη από την άφιξη στην Πελοπόννησο τόσων Φιλικών τους οποίους από παλαιότερα υποπτευόταν για ανατρεπτική δράση, αποστέλλει στα διάφορα κέντρα της Πελοποννήσου προσκλήσεις προς τους αρχιερείς και τους προκρίτους, με τις οποίες καλούνταν στην Τριπολιτσά με το πρόσχημα έκτακτης σύσκεψης. Στην πρόσκληση ανταποκρίθηκε πρώτος ο Θεόδωρος Δεληγιάννης, στη συνέχεια ο Αναστάσιος Μαυρομιχάλης (ο γιος του Πετρόμπεη), ενώ ο Παπαλέξης αναφέρεται ότι βρισκόταν ήδη στην Τριπολιτσά από καιρό. Βαθμιαία ανταποκρίθηκαν όλοι σχεδόν οι αρχιερείς και οι περισσότεροι προύχοντες της Πελοποννήσου - εκτός από εκείνους των επαρχιών Βοστίτσας και Καλαβρύτων - προκειμένου να διασκεδάσουν τις υποψίες των Τούρκων: ο Μονεμβασίας Χρύσανθος, ο Ανδρούσης Ιωσήφ, ο Πανάγος Κυριακός από την Καλαμάτα, ο Αναγνώστης Κωστόπουλος από τα Μηλιάκινα, ο Χριστιανουπόλεως Γερμανός, ο Τομαράς και ο Καραπατάς από την Τριφυλία, ο Ωλένης Φιλάρετος, ο Βιλαέτης από τον Πύργο. Από την Αχαΐα μετέβη μόνο ο Μήτρος Ροδόπουλος, από την Κορινθία ο Κορίνθου Κύριλλος και ο Σωτηράκης Νοταράς, από το Άργος ο Αργολίδος Γρηγόριος και ο Περρούκας, ο Καραμάνος από την Κυνουρία, ο Κοπανίτσας και ο μητροπολίτης Σπάρτης και, τέλος, ο Δημητσάνης Φιλόθεος. Δεν προσήλθαν μόνο ο Ανδρέας Ζαΐμης, ο Παλαιών Πατρών Γερμανός, ο Σωτήρης Θεοχαρόπουλος, ο Σωτήρης Χαραλάμπης, ο Κερνίτσης Προκόπιος, ο Ανδρέας Λόντος και ο Παναγιώτης Κρεββατάς, δηλ. οι πρόκριτοι της Αχαΐας, των Καλαβρύτων και της Βοστίτσας, οι οποίοι δικαίως υπέθεταν ότι αυτοί επρόκειτο να ενοχοποιηθούν πρώτοι εξαιτίας της σύσκεψης της Βοστίτσας. Έτσι, οι περισσότεροι πρόκριτοι και αρχιερείς βρέθηκαν στην Τρίπολη και μ' αυτό τον τρόπο αποδυναμώθηκαν, καθώς κρατήθηκαν ως αιχμάλωτοι - και, όπως είναι γνωστό, μετά την κήρυξη της επανάστασης πολλοί πέθαναν από τον εγκλεισμό τους στη φυλακή και τις βασανιστικές στερήσεις που υπέστησαν. Ο παράγοντας αυτός καθιστά κρίσιμες για την κήρυξη και την οργάνωση του αγώνα τις πράξεις και τις αποφάσεις των προκρίτων και αρχιερέων της Βοστίτσας και των Καλαβρύτων, που παρέμεναν ελεύθεροι.

Αυτοί, καθώς και οι επίσκοποι Έλους, Μεθώνης, Βρεσθένης και οι πρόκριτοι Γ.Σισίνης, Π.Κρεββατάς και Α.Κονδάκης, έχοντας αρχικά αποφύγει την τουρκική πρόσκληση, συγκεντρώθηκαν στα Καλάβρυτα, προκειμένου να σκεφτούν τις προφάσεις που θα έπρεπε να προβάλλουν

για να δικαιολογήσουν την ανυπακοή τους. Αρχικά διαβεβαίωσαν τον διοικητή των Καλαβρύτων Αρναούτογλου - ο οποίος παρακολουθούσε τις κινήσεις τους και ασφαλώς τους υποπτευόταν - ότι συγκεντρώθηκαν εκεί για να μεταβούν στη Τριπολιτσά όλοι μαζί και ότι καθυστερούσαν περιμένοντας την αποκατάσταση της υγείας του Παλαιών Πατρών Γερμανού, που δήθεν ασθενώντας παρέμενε στο χάνι Γουρζούμισας. Τελικά, ύστερα από μελέτη υιοθέτησαν το σχέδιο που πρότεινε ο Γερμανός, σύμφωνα το οποίο συνέταξαν επιστολή, προερχόμενη δήθεν από φίλο τους Τούρκο της Τριπολιτσάς που τους πληροφορούσε ότι μερικοί αγάδες τους είχαν συκοφαντήσει στη διοίκηση και τους συμβούλευε να μην υπακούσουν στην πρόσκληση γιατί κινδύνευε η ζωή τους. Εκτελώντας το σχέδιο, αναχώρησαν δήθεν για την Τριπολιτσά στις 9 Μαρτίου συνοδευόμενοι από αντιπροσώπους του διοικητή των Καλαβρύτων και διανυκτέρευσαν στα Μαζέϊκα Καλύβια στο χαμόσπιτο του Νταφαλιά. Την επόμενη ημέρα συναντήθηκαν δήθεν τυχαία με άνθρωπό τους, χωρικό από το Σούβαρδο, που, όπως τον είχαν δασκαλέψει, τους παρέδωσε την πλαστή επιστολή και, προσποιούμενοι τους έκπληκτους και τους οργισμένους με τον τουρκικό δόλο, επέστρεψαν στο χωριό Καρνέσι όπου, προσπαθώντας να κερδίσουν χρόνο, συνέταξαν επιστολή προς τον καϊμακάμη της Τρίπολης στην οποία τον διαβεβαίωναν για την αθωότητά και την αφοσίωσή τους προς τις τουρκικές αρχές.

Οι επόμενες κινήσεις τους, σε συνδυασμό με τις επιθέσεις που επιχειρήθηκαν εναντίον μεμονωμένων τουρκικών στόχων, έκριναν την κήρυξη της επανάστασης. Στις 10 Μαρτίου (κατά τον Παλαιών Πατρών Γερμανό και τον Σπ. Τρικούπη) ή τη νύχτα της 13^{ης} προς τη 14^η Μαρτίου (κατά το Φωτάκο), έφθασαν στη μονή της Αγίας Λάρας, όπου πραγματοποιήθηκε μια σημαντικότερη για την επανάσταση σύσκεψη.

Σ' αυτήν έλαβαν μέρος ο Παλαιών Πατρών Γερμανός, ο Ασημάκης Ζαΐμης, ο Ασημάκης Φωτήλας, ο Σωτ. Θεοχαρόπουλος, ο Σωτ. Χαραλάμπης, ο Παν. Φωτήλας, ο Ανδρέας Ζαΐμης, ο Ανδρέας Λόντος, ο Κερνίτσης Προκόπιος και στρατιωτικοί που ήταν στην υπηρεσία ασφάλειας των προκρίτων. Δεν είναι γνωστό πόσες ακριβώς ημέρες παρέμειναν στη μονή, πάντως όχι περισσότερο από μια εβδομάδα. Εκεί πραγματοποιήθηκαν συνολικά τρεις συσκέψεις. Στην πρώτη φαίνεται πως επικράτησε η άποψη που διατύπωσαν ο Παλαιών Πατρών Γερμανός και ο Ασημάκης Ζαΐμης, οι οποίοι διατύπωναν ακόμη δισταγμούς και συζητούσαν αναβολή. Στη δεύτερη και την τρίτη καθοριστική επίδραση άσκησε ο λόγος του Ασημ. Φωτήλα, ο οποίος επισημαίνοντας τον κίνδυνο που διέτρεχαν αρνούμενοι την τουρκική πρόσκληση πρότεινε την άμεση κήρυξη της επανάστασης. Ο Φωτάκος μας παραδίδει τις

θέσεις του προκρίτου των Καλαβρύτων - διασώζοντας οπωσδήποτε το πνεύμα των λόγων του: «*ό,τι εδυνήθημεν εκάμαμεν μέχρι τούδε και αρκετά εμακρύναμεν τον καιρόν, αλλ' εις το εξής οι Τούρκοι δεν μας πιστεύουν, όσον και αν προσπαθήσωμεν να τους γελάσωμεν. Ωστε όπως έφθασαν τα πράγματα αυτοί θα κόψουν τα κεφάλια μας και όχι μόνον τα ιδικά μας, αλλά και όλων των Χριστιανών, και Κύριος οίδεν, αν δεν στείλουν τις γυναίκες και τα παιδιά μας εις την Ανατολήν. Μακάρι και ημείς οι ίδιοι με τα χέρια μας να κόψωμεν τους άλλους αδελφούς μας Χριστιανούς όλους και σωρόν να κάμωμεν, και εις το τέλος ας κόψουν και ημάς. Αλλ' η γνώμη μου είναι να πιάσωμεν τα όπλα και ο Θεός ας μας βοηθήση, και ό,τι γίνει ας γίνη. Αν γλυτώσει δε κανένας από ημάς και φύγη και υπάγη αλλού εις τους Χριστιανούς πιστεύω ότι θα του δώσουν ένα κομμάτι ψωμί να φάγη, διότι θα ειπή ο κόσμος, επολέμησαν οι κακόμοιροι δια την σωτηρίαν των με το μάλλον θηρίον της οικουμένης, αλλά δεν το ενίκησαν και είναι άξιοι ελέους. Έπειτα και ημείς θα έχωμεν ολίγον θάρρος εις τούτο, ότι εκάμαμεν το χρέος μας». Ο πιο ένθερμος υποστηρικτής της γνώμης για άμεση έναρξη της επανάστασης ήταν ο Σωτ. Χαραλάμπης. Σ' αυτό το κρίσιμο σημείο της σύσκεψης φαίνεται πως η άφιξη μιας πληροφορίας έκρινε οριστικά την έκβαση της επανάστασης: κομιστές της ήταν από τα Σουδενά ο Αναγνώστης και ο Βασίλης Πετμεζάς και ο Ασημάκης Σκαλτσάς. Αυτοί μετέφεραν την είδηση ότι ο Χονδρογιάννης κατ' εντολή του Ασημάκη Ζαΐμη είχε επιτεθεί στη Χελωνοσπηλιά εναντίον του εισπράκτορα Σεϊδή Λαλιώτη που μετέφερε μαζί με τον Νικ. Ταμπακόπουλο δημόσια χρήματα από την Κερπινή Καλαβρύτων στην Τριπολιτσά. Στο μεταξύ έφτασε μια επιστολή του Χονδρογιάννη προς τον Ασημάκη Φωτήλα, με την οποία έδινε εξηγήσεις για την ενέργειά του υπογραμμίζοντας πως «δεν βάσταζεν» να βλέπει το ελληνικό χρήμα να μεταφέρεται σε τουρκικά χέρια. Η απήχηση των παραπάνω πληροφοριών είναι φανερή στα λόγια του Ασημάκη Ζαΐμη: «*Ενώ ημείς σκεπτόμεθα δια να εύρωμεν διέξοδον επί του δημιουργηθέντος ζητήματος ο λαός μας επρόλαβε και εκήρυξε την επανάστασιν. Είμεθα εκ τούτου υποχρεωμένοι να τον ακολουθήσωμεν, δια να δώσωμεν την πρέπουσαν κατεύθυνσιν. Πάσα άλλη οδός, την οποίαν εσκεπτόμεθα να ακολουθήσωμεν, μας απεκόπη. Δεν μένει άλλο παρά η άμεσος κήρυξις της Επαναστάσεως».**

Αν διαμορφώθηκε στη σύσκεψη αυτή τελική κρίση για την έναρξη της επανάστασης δεν είναι απόλυτα εξακριβωμένο. Οι μαρτυρίες των αγωνιστών στο σημείο αυτό δεν είναι σαφείς και, οπωσδήποτε, δεν υπάρχει ομοφωνία. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι ο Παλαιών Πατρών Γερμανός - οι σκέψεις και οι πράξεις του οποίου είναι γνωστό ότι διαπνέονται από προσεκτικό και υπεύθυνο συνυπολογισμό κάθε δεδομένου - στα Απομνημονεύματά του σημειώνει: «*Ει και καθολικεύση*

το πράγμα η διοίκησις και μεταχειρισθή τα όπλα να κινήσωσι και τους λοιπούς ομογενείς». Κατά το Φωτάκο, τα λόγια του Φωτήλα «υπήρξαν η υστερινή των απόφασις». Μαρτυρίες από οικογενειακά αρχεία αγωνιστών αναφέρουν ότι όχι μόνο αποφασίστηκε τότε στην Αγία Λαύρα η έναρξη του αγώνα, αλλά πως έγινε και ειδική δοξολογία στις 17 Μαρτίου, ημέρα εορτής του τιμώμενου Αγίου Αλεξίου, και επακολούθησε ορκωμοσία. Σε κάθε περίπτωση, στη σύσκεψη της Λαύρας κατέληξαν στην απόφαση να αποχωρήσουν χωριστά ο καθένας και να μεταβούν σε «ασφαλή μέρη» - όπως σημειώνει ο Γερμανός - δηλαδή εκεί που υπερίσχυαν οι ελληνικές δυνάμεις, ώστε να βρίσκονται σε στενή επαφή μεταξύ τους μέσω απεσταλμένων, προβαίνοντας με μεγάλη μυστικότητα σε στρατολογία ανδρών και σε κάθε είδους άλλη προετοιμασία. Οπωσδήποτε, οι πρόκριτοι και οι αρχιερείς της Αχαΐας, της Βοστίτσας και των Καλαβρύτων που πήραν μέρος στη σύσκεψη της Λαύρας γνώριζαν καλά πως μόνοι αυτοί δεν βρίσκονταν στα χέρια των Τούρκων και πιθανολογούσαν πως περαιτέρω χρονοτριβή θα τους οδηγούσε στη σύλληψη. Γνώριζαν επίσης ότι στην επαρχία Καλαβρύτων - στην οποία η παρουσία τουρκικών στρατευμάτων και φρουρών ήταν περιορισμένη ενώ αντίθετα υπήρχε από την πλευρά των Ελλήνων αρκετός ενθουσιασμός και προθυμία καθώς και αξιόμαχα σώματα κλεφτών, ικανά να ανοίξουν πυρ - σημειώνονταν μεμονωμένες επιθέσεις, τις οποίες και παρότρυναν. Την άποψη ότι στη μονή της Λαύρας οι πρόκριτοι υπήρξαν αποφασιστικότεροι ως προς την έναρξη του αγώνα ενισχύει η αποστολή από τα Καλάβρυτα στον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη μηνύματος με ημερομηνία 19 Μαρτίου, που συμβολικά ανέφερε: «*Εχοχώτατε Α.Μ. Χθες ετελέσθη το στεφάνωμα και έστω εις γνώσιν Σας. Καλάβρυτα τη 19 Μαρτίου 1821. Υπογραφαί: Νικόλαος Χριστοδούλου Σολιώτης, Α. Σκαλτσάς*» - ερμηνεύοντας ως «στεφάνωμα» την κήρυξη της επανάστασης και την επακόλουθη ορκωμοσία. Αναχωρώντας από την Αγία Λαύρα, ο Παλαιών Πατρών Γερμανός, ο Κερνίτσης Προκόπιος και ο Ανδρέας Ζαΐμης πηγαίνουν στα Νεζερά, ο Ασημάκης Ζαΐμης και ο Ασημάκης Φωτήλας στην Κερπινή, ο Σωτήρης Χαραλάμπης και ο Σωτήρης Θεοχαρόπουλος στη Ζαρούχλα, ο Παναγιώτης Φωτήλας στο Σοπωτό και το Λιβάρτζι και ο Ανδρέας Λόντος στα Βούρα (Διακοφτό), αφού πρώτα είχαν έρθει σε συνεννόηση ότι θα συγκεντρώνονταν στην μονή Ομπλού, όπου θα σχηματιζόταν στρατόπεδο, από το οποίο θα βάδιζαν προς την Πάτρα.

Ο παράγοντας, λοιπόν, εκείνος που έδωσε την αποφασιστική ώθηση και ακύρωσε τους όποιους δισταγμούς και αναστολές ήταν η ένοπλη δράση των κλεφτών της Αχαΐας, οι οποίοι βρίσκονταν υπό την άμεση επιρροή των προυχόντων της περιφέρειας και είχαν πάρει τα βουνά ανυπομονώντας να πολεμήσουν τους Τούρκους. Σ' αυτό σημαντική

φαίνεται πως υπήρξε η συμβολή του Παπαφλέσσα, ανθρώπου ο οποίος - κατά τον ιστορικό Κων/νο Παπαρρηγόπουλο - ήταν «*ανήρ έχων όλα τα ελαττώματα και όλα τα προτερήματα του κρατίστου συνωμότου. Το πλανάσθαι και το πλανάν, το τολμάν και το θνήσκειν*». Αυτός, απογοητευμένος από την αντίδραση που βρήκε στη Βοστίτσα, ξεκινά περιοδεία στην Πελοπόννησο θέτοντας ως στόχο να πυρπολήσει τις ψυχές, με πρώτο σταθμό την επαρχία Καλαβρύτων, όπου συνάντησε τον έμπιστο του Σωτ. Χαραλάμπη φιλικό Νικόλαο Σολιώτη, ο οποίος είχε συγκεντρώσει γύρω του μια ομάδα ψυχωμένων παλικαριών. Κατά τον Ιωάννη Φιλήμονα, ο Σολιώτης ήταν «*ανήρ τίμιος και ακεραίου χαρακτήρος, γενναίος την καρδίαν, πατριώτης το πνεύμα και θερμώτατος οπαδός των επαναστατικών εισηγήσεων του Δικαίου*». Αυτός υπόσχεται στον Παπαφλέσσα να κινηθεί μόλις λάβει το σύνθημα της επανάστασης. Επίσης, μαρτυρίες αγωνιστών αναφέρουν ότι ο Σωτ. Χαραλάμπης ενθαρρύνει τον Ν.Σολιώτη να σκοτώσει όσους Τούρκους συναντούσε στα ανατολικά τμήματα της επαρχίας, τον Κων. Πετμεζά - που κρυβόταν στη μονή του Μ.Σπηλαίου - να πάει στις Κατσάνες και να τεθεί επικεφαλής των εκεί στρατολογουμένων, ενώ οι Ασημ. Ζαΐμης και Ασημ. Φωτήλας στην Κερπινή παρωθούν τον αρματωλό Χονδρογιάννη από το Μάζι και ο Παναγ. Φωτήλας αγωνιστές στο Σωποτό και στο Λιβάρτζι. Χαρακτηριστική είναι η σκηνή που παραθέτει ο ιστορικός της Ελληνικής Επανάστασης Διονύσιος Κόκκινος, στηριζόμενος σε μαρτυρίες αγωνιστών: Ο Ασημάκης Ζαΐμης, ενώ συνέτρωγε με τον Ασημάκη Φωτήλα, απευθυνόμενος στο σωματοφύλακά του Χονδρογιάννη, παλαιό κλέφτη, τον ρωτά: «Τι νέα;». Ο Χονδρογιάννης του απαντά ότι την επομένη αναχωρούσε για την Τριπολιτσά ο Λαλαίος Σεϊδής σπαχής μεταφέροντας χρήματα του δημοσίου και ότι, αν τους έδινε την άδεια, θα τον χτυπούσαν για να του πάρουν τα χρήματα που ανήκαν στο γένος των Ελλήνων και να τα φέρουν στην Κερπινή. Ο Ζαΐμης κοίταξε καλά στα μάτια τον Χονδρογιάννη και τον Πετιώτη, τους έκανε νόημα να κεράσουν, ήπια στην ελευθερία της πατρίδας και είπε με προφανή υπαινιγμό: «Στην ευχή μου, παιδιά!». Αυτή η ευχή - που είχε το χαρακτήρα της έγκριση και της συγκατάθεσης - του συνετού και σεβαστού προκρίτου των Καλαβρύτων Ασημάκη Ζαΐμη υπήρξε αναμφίβολα αποφασιστικής σημασίας για την έναρξη του αγώνα, δεδομένου ότι ο Ζαΐμης ήταν από τους σημαντικότερους προκρίτους του Μοριά, με βαρύνουσα γνώμη και απήχηση, πράγμα γνωστό και στους Τούρκους, οι οποίοι αναμφίβολα θα «χρέωναν» σε αυτόν την ενέργεια του Χονδρογιάννη. Μεταγενέστερα, από τον Γενναίο Κολοκοτρώνη και τους πολιτικούς αντιπάλους του Ζαΐμη διατυπώθηκε η μομφή εναντίον του ότι το χτύπημα κατά του Νικ. Ταμπακόπουλου αφορμάτο από ιδιοτέλεια, διότι τα «χρεωστικά ομόλογα» που είχε στα χέρια του ο τραπεζίτης από τη Βυτίνα έφεραν την υπογραφή του – κατηγορία μάλλον

μικρόψυχη, αν συνυπολογίσουμε το γενικότερο «βίο και πολιτεία» και τη δεδομένη και αδιαμφισβήτητη προσφορά του στον απελευθερωτικό αγώνα.

Η επαρχία Καλαβρύτων, λοιπόν, παρουσιάζεται νωρίτερα και καλύτερα ψυχικά προετοιμασμένη για το μεγάλο αγώνα. Τη χρονική περίοδο μεταξύ 14 και 20 Μαρτίου σημειώθηκαν μερικές μεμονωμένες επιθέσεις, που προήλθαν - ως ένα βαθμό τουλάχιστον - από την πρόθεση να παραμεριστούν οι δισταγμοί ορισμένων προυχόντων και αποτέλεσαν τον σπινθήρα για την έναρξη της επανάστασης στην περιοχή. Ενδεικτική της συμβολής των επεισοδίων αυτών στην έναρξη του αγώνα είναι η κρίση του μεγάλου κοτζαμπάση της Κορίνθου Νοταρά, ο οποίος στο δρόμο προς Τριπολιτσά πληροφορείται ότι άρχισε το ντουφεκίδι: *«Ανάθεμα στους ψευτοκαλαβρυτινούς. Επήραν τον κόσμο στο λαιμό τους. Κάνουν και τώρα όπως στην άλλη επανάσταση (βλ. του 1770). Εγώ δεν μπορώ να γυρίσω πίσω. Εσυγχώρησα τη φαμίλια μου και πηγαίνω να γλυτώσω τον κόσμο και το δικό μου κεφάλι. Εμείς δεν είμαστε για τέτοια πράγματα. Να τους πήτε πώς ο ραγιάς καλά περνάει και να καθίσουν ήσυχοι»*.

Έτσι, ο φιλικός Νικόλαος Σολιώτης (ή Χριστοδούλου) - τηρώντας την υπόσχεση που είχε δώσει στον Παπαφλέσσα και, πιθανώς, φοβούμενος μήπως οι κοτζαμπάσηδες διστάσουν να κηρύξουν την έναρξη της επανάστασης κατά την ορισμένη ημερομηνία της 25^{ης} Μαρτίου - πρώτος αυτός αποφάσισε να διακόψει τις άκαρπες και μακροχρόνιες συνελεύσεις των αρχόντων των Καλαβρύτων και Πατρών και να εκβιάσει τα πράγματα σηκώνοντας τα όπλα εναντίον των Τούρκων. Στις 12/14 Μαρτίου - σύμφωνα με πληροφορίες του Σπ. Τρικούπη και του Αμβρ. Φρατζή, οι οποίοι αφηγούνται τα γεγονότα με πολλές λεπτομέρειες - ή κατ' άλλες πληροφορίες δυο μέρες αργότερα, ο Νικ. Σολιώτης και ο Αναγνώστης Κορδής μαζί με άλλους κλέφτες - κατόπιν παρότρυνσης του Σ. Χαραλάμπη, αλλά *«άνευ της γνώμης των προκρίτων»* κατά την εκτίμηση του Γενναίου Κολοκοτρώνη - έστησαν ενέδρα και χτύπησαν σε τοποθεσία κοντά στο Αγρίδι τρεις γυφτοχαρατζήδες (δηλ. βοηθούς των σπαχήδων φοροεισπρακτόρων των Τούρκων) και τρεις ταχυδρόμους που μετέφεραν επιστολές του καϊμακάμη Μεχμέτ Σελήχ στον Χουρσήτ πασά στα Ιωάννινα. Ακολούθησε στις 16 ή 18 Μαρτίου η επίθεση - με την έγκριση του Ασημάκη Ζαΐμη και του Ασημάκη Φωτήλα - του Χονδρογιάννη (μαζί με τα μεγαλύτερα από τα παιδιά του, το Λαμπρούλια ή Λαμπρούκο, τον Ασημάκη και το Γιάννη Ντόλκα, το Γιώργη Δημόπουλο κ.α.) στην τοποθεσία Χελονοσπηλιά της Κατσάνας (στον παλιό και πιο σύντομο μουλαρόδρομο που συνέδεε την κωμόπολη των Καλαβρύτων με την Τριπολιτσά) εναντίον του εισπράκτορα Λαλαίου

Τουρκαλβανού Σεϊδή που μετέφερε μαζί με τον καταγόμενο από τη Βυτίνα «σαράφη» (είδος τραπεζίτη/ τοκογλύφου της εποχής) Νικ. Ταμπακόπουλο δημόσια χρήματα από την Κερπινή Καλαβρύτων στην Τριπολιτσά. Το επεισόδιο αφηγείται λεπτομερέστατα ο Σπ. Τρικούπης στηριζόμενος σε πληροφορίες αγωνιστών (κατά τη μαρτυρία του Παλαιών Πατρών Γερμανού, «και οι μεν επρόλαβον και έφυγον, το πράγμα τους όλο το εκυρίευσαν οι στρατιώται»). Ο Σεϊδής, αφού διέφυγε, έντρομος διηγήθηκε στους Τούρκους αγάδες την περιπέτειά του. Τότε εκδόθηκε διαταγή του καϊμακάμη στους προύχοντες να χτυπούν ανελέητα κάθε παρόμοιο κρούσμα κλεφτών στον καζά τους, διαφορετικά θα υφίσταντο βαρύτατες συνέπειες. Η διαταγή αυτή, που έχει ημερομηνία 20 Μαρτίου, είναι φανερό πως αφορμάται από το επεισόδιο στη Χελωνοσπηλιά. Στα Απομνημονεύματα των αγωνιστών καταγράφεται, επίσης, η εχθρική ενέργεια του Ν.Σολιώτη και του Ανδρέα Πετιμεζά - κατά διαταγή του Ασημάκη Φωτήλα και πιθανώς έπειτα από παρότρυνση του Παπαφλέσσα - στο Λιβάρτζι εναντίον δυο σπαχήδων (ενοικιαστών φόρων) από την Τριπολιτσά, των Τσιπουγλαίων. Επίσης, η φονική επίθεση από τον Νικ.Σολιώτη εναντίον 7 Τούρκων στα χωριά του Αρφαρά των Χασίων και 19 Αλβανών στο Βερσοβά/ Μπερτζοβά, η προσβολή και ο φόνος μερικών από τους 18 Τούρκους, οι οποίοι πηγαίνοντας από τα Σάλωνα στην Τριπολιτσά έπεσαν στην ενέδρα των Πετιμεζαίων στην Ακράτα, καθώς και ο φόνος στον Ανάργυρο και το ναίσκο του Αγ.Αθανασίου στο Σοπωτό των Τούρκων ιδιοκτητών των χωριών Μοστιτσίου και Καστελλίου (του δήμου Κλειτορίας) Ασήμαγα και Ομέραγα Μουκαπελεμτσίδων ή Τσιπουγλαίων από τους Σταθά Πανόπουλο, Αθαν. Κίτσο, Πανάγο Βλάντη και άλλους δυο, με διαταγή του Παναγιώτη Φωτήλα. Ιδιαίτερης σημασίας κρίνεται η επίθεση εναντίον ανθρώπων του Τούρκου διοικητή (βοεβόδα) των Καλαβρύτων Ιμπραήμ πασά Αρναούτογλου, που, ανήσυχος από την κατάσταση και τις διαδόσεις, είχε ξεκινήσει με ολόκληρη τη φρουρά του στις 18/20 Μαρτίου για την Τριπολιτσά. Ενώ προπορευόταν ο Αιθίοπας δούλος του και χωριστά ο καφετζής του (αρμόδιος να ετοιμάζει το «ναργιλέ» του) με εντολή να κάνουν στο τσιφλίκι του, στο Ντάρα (ή Δάρα), τις απαιτούμενες ετοιμασίες για τη διανυκτέρευσή του, στη θέση Παλαιόπυργος ή Φροξυλιά οι Σωτήρης Παππαδαίος, Θανάσης Φεφές και Θανάσης Κωστόπουλος από το Μάζι, ο Γιαννάκης Βίρας από τα Κρινόφυτα και ο Γαλάνης από τα Βρώσθαινα, ενεδρεύοντας σκότωσαν τον Αιθίοπα. Το απόγευμα της ίδιας ημέρας ο Τούρκος καφετζής/ φροντιστής (τσαούσης) και ο σουρτζής (αρμόδιος να προετοιμάζει το μέρος που θα κατέλυε ο Αρναούτογλου) έπεσαν σε ενέδρα στη θέση Πλατάνια που του έστησαν οι ίδιοι μαζί με άλλους (συνολικά 12 άτομα) και ο πρώτος σκοτώθηκε. Ο Αρναούτογλου όταν πληροφορήθηκε από τον δεύτερο - ο οποίος είχε αφεθεί ελεύθερος - όσα συνέβησαν, έντρομος

έσπευσε να κλειστεί μαζί με τους Τούρκους κατοίκους της περιοχής στους τρεις οχυρούς πύργους των Καλαβρύτων.

Ωστόσο, ως η πρώτη καθαυτό πολεμική επιχείρηση της ελληνικής επανάστασης καταγράφεται η επίθεση και η απελευθέρωση της πόλης των Καλαβρύτων. Στις 21 Μαρτίου συγκεντρώθηκαν στα Καλάβρυτα 600 ένοπλοι αγωνιστές -αριθμός που υποδηλώνει ότι διενεργείτο ήδη μυστική στρατολογία - με αρχηγούς τον Σωτήρη Χαραλάμπη, τον Φωτήλα, τον Σωτ. Θεοχαρόπουλο, τον Ιω. Παπαδόπουλο, τον Νικ. Σολιώτη και τους Πετμεζαίους (Βασίλη και Νικόλαο) και επιτέθηκαν εναντίον των Καλαβρυτινών Τούρκων που είχαν καταφύγει στους πύργους. Ύστερα από πενθήμερη αντίσταση (21- 25 Μαρτίου) ο Αρναούτογλου παραδόθηκε. Ο απολογισμός: 2 νεκροί Έλληνες και 3 τραυματίες, μεταξύ των οποίων ο Σολιώτης. Λεία: 100 όπλα, με τα οποία εξοπλίστηκαν και άλλοι αγωνιστές. Το απόγευμα, επομένως, της 25^{ης} Μαρτίου τα Καλάβρυτα ήταν ελεύθερα. Παραδίδεται πως, μετά την απελευθέρωση, στην πόλη και στη μονή της Αγίας Λαύρας τελέστηκε επίσημη δοξολογία και συστήθηκαν προσωρινές τοπικές διοικήσεις. Ο Γ.Παπανδρέου¹ - προκειμένου να αποδείξει ότι *«απανταχού της επαρχίας των Καλαβρύτων είχαν εννοηθή εντελώς το πνεύμα της επαναστάσεως ήδη προ της 25 Μαρτίου»* - παραθέτει ακριβές αντίγραφο επίσημου εγγράφου με χρονολογία 26 Μαρτίου, το οποίο, όπως σημειώνει, βρίσκεται στα έγγραφα του Ηλία Λεοντόπουλου στο Σωποτό και το οποίο αναφέρεται στη σύσταση επαναστατικής τοπικής διοίκησης στο Σωποτό, κύριο μέλημα της οποίας φαίνεται πως ήταν η τήρηση της τάξης και του νόμου: *«Οι νέοι νόμοι της πατρίδος μας προστάτουν να γένωσι και νέα συστήματα. Δια τούτο ημείς οι κάτωθεν υπογεγραμμένοι της χώρας Σωποτού κάτοικοι εκλέξαμεν και εδιωρίσαμεν τον κύριον Χαραλάμπη Λοντόπουλον πρόεδρον, τους κυρίους Αναγνώστην Τσακίρην, Ασημάκην Σοφιανόπουλον, Χριστόδουλον Σταυρόπουλον, Αναγνώστην Φάσον και Παναγιώτην Στρατήν μέλη, και όσοι άνδρες είνε εις το χωρίον τόσον οπλοφόροι, ωσάν και άοπλοι, θέλουν υποτάσσωνται εις τους άνωθεν και φέρωνται με κάθε ευταζίαν και ευπείθειαν κατά την προσταγήν των νόμων της πατρίδος. Και αν κανείς παραβαίνη την ευταζίαν, θέλει παιδεύεται ομοίως κατά τους νόμους»*.

Ορισμένοι ιστορικοί - στηριζόμενοι κυρίως σε Απομνημονεύματα - δέχονται ότι πριν ξεκινήσουν οι αγωνιστές για την επίθεση κατά των Καλαβρύτων παρακολούθησαν δοξολογία στην Αγία Λαύρα και πήραν μαζί τους ως σημαία (μπαϊράκι) το λάβαρο της Μονής με τη χρυσοκέντητη παράσταση της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Ο Διονύσιος

¹ βλ. *Επετηρίς*, σ.47.

Κόκκινος αναφέρει σχετικά ότι κατά την 21^η Μαρτίου συγκεντρώθηκαν στη Μονή της Αγίας Λαύρας ο Σωτήρης Θεοχαρόπουλος, ο Νικ. Σολιώτης, ο Ι. Παπαδόπουλος και οι Πετμεζαίοι, οι οποίοι, αφού πήραν μαζί τους ένα μικρό κανόνι της μονής και χρησιμοποιώντας ως σημαία την χρυσοκέντητη εικόνα της Κοιμήσεως της Θεοτόκου που υπήρχε στην Ωραία Πύλη του ναού², την οποία κρατούσε ο διάκονος της Μονής Γρηγόριος Ντόκος, όρμησαν κατά των Καλαβρύτων. Ο ιστορικός των Καλαβρύτων Γεώργιος Παπανδρέου - ο οποίος αποτελεί αναμφίβολα πολύτιμη ιστορική πηγή για την επαρχία Καλαβρύτων κατά τον 19^ο αι. - επικαλείται τις μαρτυρίες επιζώντων γερόντων, οι οποίοι επιβεβαιώνουν ότι οι επαναστάτες που πολιορκήσαν και κατέλαβαν τα Καλάβρυτα εξόρμησαν από τη μονή της Αγίας Λαύρας με το λάβαρο και ένα μικρό κανόνι της μονής.

Καθίσταται, λοιπόν, φανερό απ' όσα εκτέθηκαν παραπάνω πως ούτε την 21^η ούτε την 25^η Μαρτίου βρισκόταν κανείς στη Μονή της Αγίας Λαύρας - όπως, άλλωστε, έχει αποδείξει ο ιστορικός Τάκης Σταματόπουλος³ μελετώντας εξονυχιστικά τα δεδομένα. Όπως προαναφέρθηκε, λίγες μέρες μετά την άφιξή τους εκεί, στις 10/13 Μαρτίου, όλοι οι αρχιερείς και οι πρόκριτοι διασκορπίστηκαν στα ορεινά χωριά της Αχαΐας. Ειδικότερα, ο Παλαιών Πατρών Γερμανός - που σύμφωνα με το θρύλο ύψωσε το λάβαρο της επανάστασης και όρκισε σε αυτό τα παλικάρια - έμεινε στα Νεζερά ως την ημέρα των τουρκικών προκλήσεων στην Πάτρα (23 Μαρτίου). Ο θρύλος σχετικά με την ύψωση της σημαίας της ελληνικής ελευθερίας στη Μονή της Αγίας Λαύρας από τον Π.Π.Γερμανό έχει, ασφαλώς, κάποια ιστορική βάση. Βέβαια, την 25^η Μαρτίου δε συνέβη τίποτε στη Λαύρα, αφού κανείς από τους προβαλλόμενους αρχηγούς, συμπεριλαμβανομένου και του Γερμανού, δεν βρισκόταν εκεί και η επανάσταση είχε ήδη κηρυχθεί από αυτούς με τα γεγονότα των Καλαβρύτων. Εντούτοις είναι αναμφισβήτητο ιστορικό γεγονός ότι ο Γερμανός και οι αρχηγοί της Αχαΐας είχαν καταφύγει στη Μονή της Λαύρας λίγες μέρες πριν και κατά την εκεί παραμονή τους είχαν συζητήσει το θέμα της κήρυξης της επανάστασης. Εκείνος που κατεξοχήν ευθύνεται για το θρύλο της Αγίας Λαύρας είναι ο Γάλλος φιλέλληνας και ιστορικός Πουκεβίλ (Pouqueville), που συνέγραψε το 1824 την Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως. Ο Πουκεβίλ, γράφοντας σε εποχή κατά την οποία δεν είχαν ακόμη εκδοθεί ιστορικά έργα ή Απομνημονεύματα και αποβλέποντας, όπως μπορεί να εικάσει κανείς,

² Όπως φαίνεται στον κώδικα της Μονής, την εικόνα της Κοιμήσεως την έφερε στη Λαύρα ο Ιερομόναχος Νεόφυτος το 1737, όταν επανήλθε στην Αγία Λαύρα από το μετόχι των Παλαιών Πατρών, επί ηγουμένου Τιμόθεου. Το 1821 ήταν παραπέτασμα της Ωραίας Πύλης. Το 1826 που η Μονή πυρπολήθηκε από τον Ιμπραήμ το λάβαρο διασώθηκε από τους μοναχούς Αθανάσιο και Δανιήλ, οι οποίοι το μετέφεραν στο νησί Κάλαμο κοντά στην Ιθάκη.

³ Βλ. τη μελέτη του « *Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός χωρίς θρύλο* ».

στην ευρεία κυκλοφορία, καθώς πραγματεύεται θέμα φλέγουσας τότε επικαιρότητας σε όλη την Ευρώπη, επιδόθηκε μάλλον σε δημοσιογραφικές ή λογοτεχνικές περιγραφές και όχι στη συλλογή διασταυρωμένων και ελεγμένων πληροφοριών σχετικά με τον ελληνικό αγώνα. Μεταξύ άλλων, λοιπόν, παρέθεσε ως απαρχή της επανάστασης ένα γραφικότατο επεισόδιο, ικανό να συγκινήσει και να εξάψει τη φαντασία των Ευρωπαίων: Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός κάλεσε στη Μονή της Λαύρας τους προύχοντες και τους πολεμιστές της Αχαΐας των γύρω περιοχών. Εκεί, προβάλλοντας τη σημαία του σταυρού κήρυξε την επανάσταση με την εκφώνηση εμπνευσμένου λόγου, στον οποίο διεκτραγωδούσε τα δεινά του ελληνικού έθνους, αναπολούσε τις παλιές δόξες, εξόρκιζε τους πάντες σε ομόνοια και παρότρυνε σε θυσίες αναγκαίες για τον αγώνα της ελευθερίας. Στη συνέχεια ο Πουκεβίλ εμφανίζει τον Γερμανό να εξομολογεί και να δίνει άφεση αμαρτιών στους αρχηγούς του ιερού αγώνα, να τελεί τα «άχραντα μυστήρια» και να δίνει σε όλους την Αγία μετάληψη. Το γεγονός ότι, όπως ομολογεί ο ίδιος ο Πουκεβίλ, έλαβε την περιγραφή αυτή από τον αδερφό του Ούγγο, ο οποίος υπηρετούσε ως πρόξενος στην Πάτρα κατά την έναρξη της Επανάστασης, αποδεικνύει πως όσα αναφέρει κυκλοφορούσαν ως θρύλοι ήδη από την εποχή εκείνη.

Ωστόσο, δεν πρέπει να παραγνωρίσουμε ότι η 25^η Μαρτίου είναι η ημέρα που είχε παραγγελθεί από τους φιλικούς απεσταλμένους του Υψηλάντη και είχε αποφασιστεί από τις κατά τόπους συνελεύσεις ως ημέρα της γενικής εξέγερσης στους Πελοποννησίους στη Βοστίτσα και στη Μάνη, αλλά και στους Ρουμελιώτες στη σύσκεψη της Λευκάδας. Είναι αναμφισβήτητο γεγονός ότι η Φιλική Εταιρεία και ο Αλέξανδρος Υψηλάντης είχε δώσει εντολή να κηρυχθεί η επανάσταση την 25^η Μαρτίου. Κι ακόμη μπορεί να θεωρηθεί ως η ημέρα που γενικεύτηκε η επανάσταση σε όλη την Πελοπόννησο.

Η 25^η Μαρτίου ορίστηκε ως ημέρα εθνικού πανηγυρισμού με το διάταγμα που εξέδωσε ο βασιλιάς Όθων την 15/27^η Μαρτίου 1838. Οι λόγοι που οδήγησαν στην επιλογή αυτής της ημέρας είναι διαφανείς στο κείμενο του Β. Διατάγματος:

«Επί τῆ προτάσει τῆς Ἡμετέρας ἐπί τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γραμματείας, θεωρήσαντες ὅτι ἡ ἡμέρα τῆς 25^{ης} Μαρτίου λαμπρά καθ' ἑαυτὴν πρὸς πάντα Ἑλληνα διὰ τὴν ἐν ἑαυτῇ τελουμένην ἑορτὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, εἶναι προσέτι λαμπρά και χαρμόσυνος διὰ τὴν κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν ἑναρξιν τοῦ ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, καθιεροῦμεν τὴν ἡμέραν ταύτην εἰς τὸ διηνεκές ὡς ἡμέραν ἑθνικῆς ἑορτῆς, καὶ διατάττομεν τὴν διαληφθεῖσαν ἡμετέραν Γραμματεῖαν νὰ δημοσιεύσῃ καὶ ἐνεργήσῃ τὸ παρὸν διάταγμα. Ἐν Ἀθήναις

τῆ 15 Μαρτίου 1838». Η κοινή συνείδηση των Ελλήνων αποδέχθηκε πρόθυμα την καθιέρωση της 25^{ης} Μαρτίου ως ημέρας εθνικής επετείου, καθόσον μάλιστα – όπως προβάλλεται και στο Β. Διάταγμα – ο εορτασμός αυτός συνδέεται με τη θρησκευτική εορτή του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου και συμπίπτει με τα πολεμικά γεγονότα των πρώτων ημερών του απελευθερωτικού αγώνα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανός, *Ὑπομνήματα περί τῆς Ἐπαναστάσεως τῆς Ἑλλάδος ἀπό τοῦ 1820 μέχρι τοῦ 1823*, Αθήνα 1900.

Φωτάκος, *Βίος Παπαῦ Φλέσα*, Αθήνα 1868.

G. Finlay, *History of the Greek Revolution*, I – II, London 1861.

Δ. Κόκκινος, *Ἡ Ἑλληνική Ἐπανάστασις*, I – XII, Αθήνα 1956-1960.

Λάμπρος Κουτσονίκας, *Γενική Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, I – II, Αθήνα 1863-1864.

F.C.H.L.Pouqueville, *Histoire de la Regeneration de la Grece comprenant le Precis des evenements depuis 1740 jusqu' en 1824*, Paris 1828.

Σπ. Τρικούπης, *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, I – IV, Λονδίνο 1853-1857.

Ἰω. Φιλήμων, *Δοκίμιον ἱστορικόν περί τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, Αθήνα 1859-1861.

Δημ. Φωτιάδης, *Ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 21*, I – IV, Αθήνα 1971-1972.

Ἀπομνημονεύματα Ἀγωνιστῶν τοῦ 21 (ἐκδ. οἶκος Γ.Τσουκαλά), I – XX, Αθήνα 1955.

Ἰω. Κολοκοτρώνης, *Ἑλληνικά Ὑπομνήματα*, Αθήνα 1856.

Δ. Κόκκινος, *Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος*, I – IV, Αθήνα 1978.

Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους (ἐκδ. Εκδοτικῆς Αθηνῶν), τόμος IB'.

Π. Αργυροπούλου, *Οί Ήρωες τοῦ Μανιακίου – Γρηγόριος Δημ. Δικαῖος ἢ Παπαφλέσσας*, Καλάμαι 1912.

Γ. Κορδάτου, *Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας*, Εκδόσεις 20^{ος} αι.

Φωτάκου (Χρυσανθόπουλου Φώτιου), *Απομνημονεύματα για την Επανάσταση του 1821*, Εκδ. Βεργίνα.

Ίστορικόν Ἀρχεῖον 1770-1836 ὑπό Ἰ.Θεοφανίδου, τόμος Α΄.